

VESZTFÁLIA EMLÉKEZETE A NYUGAT-EURÓPAI TÖRTÉNETÍRÁS FÉNYÉBEN

JOÓB KRISTÓF

Tanulmányomban nem kifejezetten a harmincéves háború részletes bemutatásával, hanem az azt lezáró vesztfáliai béke hatástörténetének a vizsgálatával szeretnék foglalkozni. Ezzel kapcsolatban két alapvető aspektust érdemes megvizsgálni. Egyrészt mennyiben tekinthető megalapozottnak az az elsősorban a nemzetközi kapcsolatok elméletében (IR) sarokköként megfogalmazott állítás, hogy a vesztfáliai béke kitüntetett történelmi pillanatot jelent, a modern, szekuláris, vallásilag toleránsabb európai államrendszer keretfeltételeinek a kiindulópontjaként. Itt különösen az a kérdés tűnik izgalmasnak, hogy a béke szerepének megítélését még mindig meghatározó, főleg a 19. és a 20. században keletkezett narratíva mennyiben nehezíti meg a tisztánlátást.

Másfelől pedig – bár igazából e témakör több ponton is elválaszthatatlanul kötődik az előbbihez – azt is érdekes megvizsgálni, hogy ez az úgynevezett vesztfáliai rendszer mennyiben rögzített olyan megoldásokat vagy állapotokat, amelyek nagyban hozzájárultak az európai történelem későbbi súlyos kataklizmáihoz. Itt egyrészt azt érdemes szemügyre venni, hogy a vallási és politikai hatalom sokat dicsért szétválasztását mennyire sikerült megvalósítani, és hogy a békerendszer szerepe valóban olyan meghatározó volt-e a vallási tolerancia erősödésében, mint ahogyan azt általában állítják. Ez a szempont azért különösen érdekes, mert egyes megközelítések szerint a vallási konfliktusok megoldásaként felépített abszolutista berendezkedés járult hozzá részben a francia forradalom kirobbanását eredményező – részben szintén vallási eredetű – feszültségek kialakulásához. Ezenfelül az sem egy elhanyagolható szempont a békemű utóélete kapcsán, hogy játszott-e, és ha igen, milyen szerepet azokban a folyamatokban, amelyek a német és európai történelem tragikus fordulataihoz vezettek a 20. században.

Kulcsszavak: nemzetállam, föderatív berendezkedés, történelemfilozófia, vallási tolerancia, időrétegek, felvilágosodás, hosszú időtartamú struktúra, 19. századi historiográfia.

*

Bevezetés

„A világtörténelem sok hosszú és értelmetlen háborúról tudósít, de a harmincéves háború egyike volt a leghosszabbaknak és a legértelmetlenebbeknek, és valószínűleg épp azért volt olyan hosszú, amiért olyan értelmetlen is volt. [...] A csődöt a vesztfáliai béke tetőzte be...”¹ Egon Friedell ítélete erőteljes, esszéisztikus stílusban írt kultúrtörténelmi remekművében nélkülözi a szigorúan tudományos művektől elvárt hivatkozáserdőt. Azzal sem bibelődik, hogy tételesen végigvegye a háborút lezáró vesztfáliai béke mögött meghúzódó jogi- vagy politikai filozófiai fejleményeket. Mégis, ahogy intuitív és helyenként igen impresszív módon ecseteli a háború átláthatatlanságát, összevisszaságát, korábban nem látott mértékű totalitását és a német történelemben betöltött tragikus szerepét, azzal markánsan kifejezi a konfliktus emlékezetének egyik meghatározó vonulatát.

A harmincéves háborút követő gyengeség és megaláztatás miatt felhalmozódott német frusztrációban keresendő számos történész szerint a 20. századi tragédiák egyik fontos gyökere.² És bár akadnak olyan revizionista történészek is, akik cáfolni igyekeznek „a halál és pusztítás mítoszát”,³ abban általánosnak tekinthető a konszenzus, hogy a népesség pusztulása és a súlyos anyagi károk következtében a Birodalom komoly hátrányba került gazdasági és kulturális téren is más európai hatalmakkal, leginkább Franciaországgal, Angliával és az Egyesült Tartományokkal (Hollandia) szemben.

Jelen tanulmányban azonban nem kifejezetten a harmincéves háború részletes bemutatásával, hanem az azt lezáró vesztfáliai béke hatástörténetének a vizsgálatával szeretnék foglalkozni. Ezzel kapcsolatban érdemes megvizsgálni, hogy mennyiben tekinthető megalapozottnak az, az elsősorban a nemzetközi

¹ Friedell, Egon: *Az újkori kultúra története*. Holnap Kiadó, Budapest, 1994, p. 475-488.

² Balázs, Lázár: *A harmincéves háború*. In. Poór János (Szerk.): *A kora újkor története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009, p. 44.

³ Fullbrook, Mary: *Németország története*. Maecenas Kiadó, Budapest, p. 68-69.

kapcsolatok elméletében (IR) sarokköként megfogalmazott állítás, hogy a vesztfáliai béke kitüntetett történelmi pillanatot jelent, a modern, szekuláris, vallásilag toleránsabb európai államrendszer keretfeltételeinek a kiindulópontjaként. Ehhez pedig először a „békeműnek” az azóta eltelt évszázadok során kiforrott emlékezetét kell szemügyre vennünk.

A „békemű” emlékezete

Joachim von Sandrart (1606-1688) német festő nagyszabású tablóképen örökítette meg az 1649-es nürnbergi békelakomát (*Nürnberger Friedensmahl*), aprólékosan kidolgozva a tárgyalásokon résztvevő számos küldött arcát, illetve az esemény háttéréül szolgáló fényűző részleteket. Az összejövetelt a nürnbergi városháza nagytermében tartották. Bár a békelakoma a háborút tulajdonképpen lezáró vesztfáliai béke végrehajtásának részletkérdéseit volt hivatott rendezni, a róla készült kép mégis jobban érzékeltet bizonyos problémákat, mint Gerard ter Borch (1617-1681) sokkal ismertebb festménye, amely a spanyol és holland követeknek 1648 májusában a münsteri városházán tett ünnepélyes esküjét ábrázolja. Egyébként már önmagában az a tény is sokat elárul az esemény recepciójáról, hogy a vesztfáliai béke vizuális szimbóluma ter Borch képe lett, miközben a harmincéves háború alapvetően Németországról szólt (a korabeli elterjedt megjelölése vagy „nagy háború” vagy „német háború” volt). Ráadásul a holland-spanyol békekötés nem is tartozott hivatalosan a vesztfáliai békéhez, mivel ez a megjelölés szigorú értelemben csak az 1648. október 24-én, a Német-Római Birodalom és Franciaország, illetve a Német-Római Birodalom és Svédország kötött münsteri és osnabrücki békéket illeti.⁴

Sandrart képe viszont a legfontosabb háborús felek, a német császár, a német rendek, illetve Franciaország és Svédország képviselőit ábrázolja. A lakoma e részletgazdag bemutatásának kimerítő elemzését nyújtja a harmincéves háború kiváló szakértőjének számító Johannes Burkhardt egyik tanulmánya.⁵ Eszerint a követek által körbeült hosszú ünnepi asztalon a nürnbergi költőiskola segítségével tervezett allegorikus ételköltemények voltak hivatottak szimbolizálni a felek közötti egyensúlyt és a béke iránti erőteljes vágyat.⁶ (Ez utóbbi vágyakozás egyébként bizonyosan igaz lehetett a németországi küldöttek esetében, tekintettel arra, hogy a háború sem Svédország, sem Franciaország területét nem sújtotta.)

Érdeemes azonban talán egy pillanatra egy Burkhardttól eltérő szemszögből is szemügyre venni a képet. A festmény egyértelműen kiemelt szereplője az asztal mellett a nézővel szemben álló, pazar francia ruhába bugyolált svéd főmegbízott, a későbbi X. Károly Gusztáv király. Ehhez képest a német császár követe, Ottavio Piccolomini a többi küldött körében ül az asztalfőnél, félig a nézőnek háttal, tekintetét az előtérben álló Károlyra vetve, szinte mellékszereplői státusban. Ráadásul az összejövetelre „házigazdaként” a svéd főmegbízott hívta meg a többi résztvevőt. Mindehhez pedig az a Nürnberg szolgálat helyszínül, amely nem csupán az egyik legnagyobb hatalmú birodalmi város volt egész Németországban, de 1423 óta a császárkoronázási jelvényeinek hivatalos őrzőhelye is. Mindezek fényében nehéz eltekinteni a kép egy másik, valószínűleg nem szándékolt, de mégis markáns üzenetéről: a harmincéves háború alapvetően Németország verségét és meggyengülését hozta magával két másik korabeli nagyhatalommal, a svédekkel és a franciákkal szemben. És ez a vereség korántsem szűkíthető a katolikus III. Habsburg Ferdinánd császár vereségére. Az evangélikusok által dominált Nürnberg számára szintén szokatlan élmény lehetett, hogy egy birodalmon kívülről érkezett, svéd hadvezér ad találgát a városházán: a széttagoaltság és az átláthatatlanul kusza közjogi viszonyok ellenére is korábban elképzelhetetlen lett volna, hogy idegen hatalom a Birodalom belügyeibe ilyen mértékbe bele tudott volna szólni. Véleményem szerint nagyon megnehezíti a harmincéves háborút lezáró béke jelentőségének megértését, ha nem veszünk kellőképpen tudomást e vereség-jellegről. A vesztfáliai rendszerről alkotott narratívát ugyanakkor jelentős részben olyan országok határozták meg, amelyek számára éppen ez az esemény jelentette egy dinamikus fejlődés kibontakozásának a kezdetét.

A vesztfáliai béke történelmi unikalitását alátámasztani hivatott állítások között szerepel például az is, hogy a tárgyalások és azok végeredménye korábban nem látott mértékű nyilvánosságot kaptak.⁷ E nyilvánosság ugyanakkor óhatatlanul összefüggött a már a háború folyamán kibontakozott rendkívül intenzív propagandatevékenységgel. Ez a Habsburg és bajor katolikusok részéről általában egyet jelentett azzal, hogy a svédeket barbár, eretnek, északi betolakodóként tüntetessék fel. Svéd és francia részről ugyanakkor az alapvető cél az volt, hogy a németországi és általában az európai közvéleménnyel elhithessék, mennyire veszedelmesek a vallásszabadságra, a birodalmi rendek függetlenségére és általában az európai békére nézve

⁴ Osiander, Andreas: *Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth*. In. *International Organization* 55, 2, tavasz, p. 266.

⁵ Burkhardt, Johannes: *Auf dem Wege zu einer Bildkultur des Staatensystems*. In. Heinz Duchhardt (Szerk.): *Der Westfälische Friede*. Oldenbourg Verlag, München, 1998, p. 81-115.

⁶ I.m., p. 111.

⁷ Gerhardt, Volker: *Zur Historischen Bedeutung des Westfälischen Friedens – Zwölf Thesen*. In. Bußmann, Klaus (Szerk.) / Schilling, Heinz (Szerk.): *1648: Krieg und Frieden in Europa*. Münster 1998, p. 485-489.

a katolikus Habsburg császár hegemón törekvései. Miközben a Habsburg dinasztia erőteljes (helyenként fanatikus) és intoleráns katolikus elkötelezettsége, legalábbis II. Ferdinánd trónra kerülése óta, nehezen vitatható, a francia és svéd propaganda több ponton is problematikus. Franciaország és Svédország egyaránt azzal indokolta hivatalosan beavatkozását a harmincéves háborúba, hogy a Birodalom fejedelmeit a császári elnyomás veszélye fenyegeti. Az osnabrücker béketárgyalásokon svéd oldalról részt vevő Johan Adler Salvius az 1630-as években folyamatosan azzal vádolta a Habsburgokat, hogy „univerzális monarchia” létrehozását tervezik a Birodalomban, illetve Nyugat-Európa más államainak a meghódítására törekednek, és egy évtizeddel később még mindig ugyanezt hangoztatta. Salvius ugyanakkor az általa is terjesztett hivatalos svéd propaganda ellenére is tisztában volt azzal, hogy a német tartományi fejedelmek közül alig valaki lesz képes komolyan elhinni ezt az állítást. A szintén a tartományok vallásszabadságát és függetlenségét féltő – egyébként odahaza egyre nyíltabban rekatolizálódó – Franciaország követe ugyanakkor többször is kifejezte afeletti megdöbbenését, hogy a protestáns német fejedelmek mennyire nem veszik komolyan a Habsburg fenyegetésről szóló „figyelmeztetéseit”.⁸

A svéd és francia szerepvállalás kapcsán a nyilvánvaló nyers hatalmi törekvésekre propagandájuk szándékoltan torzító jellege mellett utalnak azok a körülmények, amelyek közepette bekapcsolódtak a „német háborúba”. Miután a Habsburgok szolgálatában álló Albrecht von Wallenstein 1629-ben legyőzte a szintén a protestánsok védelmére hivatkozó IV. Keresztély dán királyt, és kiszorította őt Észak-Németországból, a birodalmi rendek 1630 júliusában Regensburgban gyűltek össze, hogy a béke mikéntjéről tárgyaljanak a császárral. Itt több súlyos vitapont is adódott, ami hátráltatta a megállapodást, a megbeszélések mégis eredményt hoztak. Egyfelől azt sérelmezték a protestáns – és részben a katolikus – főurak közül sokan, hogy a dán királyt támogató mecklenburgi hercegi házat megfosztották trónjától, és a lenézett cseh újjazdagnak számító Wallensteint ültették a helyére. II. Ferdinánd császár e lépése a jelek szerint a felekezeti ellentéteken túlmutató szolidaritást váltott ki a német urakból. A még a Habsburgok mellett a katolicizmus másik fő németországi támaszának számító, időközben választófejedelemmé is megtett bajor herceg is nehezményezte, hogy a Birodalom egyik legrégebbi dinasztiáját, az Obodritákat egyszerűen megfosztották birtokaiktól egy felkapaszkodott jövevény kedvéért. Ezen felül az 1629-ben született úgynevezett *restitúciós ediktum* is komoly feszültségforrás volt, mivel ez kimondta, hogy az 1555-ös augsburgi vallásbéke óta protestáns kézbe került katolikus egyházi tulajdont vissza kell szolgáltatni. Ráadásul az osztrák Habsburgok részvétele a mantovai örökösödési háborúban (1628-1631) a család spanyol ágának oldalán szintén komoly irritációt eredményezett a német rendek körében, mivel úgy vélték, hogy a Birodalomnak nem szabad belekeverednie az észak-itáliai spanyol-francia rivalizálásba.⁹

A fenti kifogások ellenére sikerült megegyezésre jutni a rendeknek és II. Ferdinándnak, miután a császár beleegyezett Wallensteinnek a főparancsnoki posztról történő leváltásába, illetve abba is, hogy a katolikus zsoldosvezér csapatainak háromnegyedét menesztik. Ezen felül a választófejedelemi kollégium arra is rávette a császárt, hogy vonja vissza csapatait Észak-Itáliából. A francia és svéd monarchia azonban megijedt attól, hogy a Birodalmon belüli békekötés megerősíti a Habsburgok helyzetét, és Gusztáv Adolf még a regensburgi birodalmi gyűlés alatt megkezdte támadását Észak-Németországban, hathatós francia anyagi támogatás mellett. A kép teljességéhez pedig az is hozzá tartozik, hogy a svéd király által úgymond védelmezni kívánt protestáns fejedelmek közül sokan leginkább éppen Gusztáv Adolf katonai nyomásának köszönhetően csatlakoztak a Habsburg-ellenes hadjáratához. A történelem fintora, hogy Gusztáv Adolf éppen akkor támadott rá Ferdinándra, amikor a választófejedelemi kollégiumnak sikerült megfosztania veszedelmes katonai hatalmától a német császárt.¹⁰

A svéd csapatok döntő veresége után, 1634-ben a császár és a vezető protestáns fejedelemségnek számító Szászország egyezsége jutottak, és kettejük által kötött az úgynevezett prágai békeegyezményhez csatlakozott a birodalmi rendek túlnyomó többsége is. Ezen egyezmény értelmében II. Ferdinánd lemondott volna a restitúciós ediktumról, az evangélikus mecklenburgi uralkodócsaládot visszahelyezték volna birtokaiba, és egységes birodalmi hadsereget hoztak volna létre, amelynek egyes csapattestjeit a császáron kívül a bajor herceg és a szász választófejedelem vezényelte volna. Azonban a francia király, XIII. Lajos immár nem csupán diplomáciai és pénzügyi eszközökkel, illetve kisebb csapatokkal, hanem nagyszabású katonai beavatkozással igyekezett folytatni a háborút legfőbb célja, a Habsburgok meggyengítése érdekében.

⁸ Osiander, p. 264.

⁹ I.m., p. 257. A mantovai örökösödési háború kapcsán egyébként zárójelben érdemes megjegyezni annyit, hogy egyes történészek szerint a konfliktus nemcsak a spanyol királyság hatalmi helyzetének elvesztésében, de a harmincéves háború lefolyása tekintetében is döntő szerepet játszott, mert a spanyol és osztrák Habsburgok észak-itáliai beavatkozása végérvényesen megerősítette a francia királyságot abbéli elhatározásában, hogy Bécs és Madrid hatalmának megtörésére törekedjen, minden eszközzel. Ehhez lásd: Parrott, David: *Reichsitalienim Dreißigjährigen Krieg. Der Mantuaische Erbfolgestreit und der Dreißigjähriger Krieg*. In: Bußmann, Klaus (Szerk.) / Schilling, Heinz (Szerk.): *1648: Krieg und Frieden in Europa*. Münster 1998, p. 153-160.

¹⁰ Osiander, p. 258.

A franciák katonai beavatkozását követő éveket tartják sokan a harmincéves háború legpusztítóbb időszakának, amelyben az állítólagos Habsburg hegemon fenyegetési elleni fellépés helyett a császári hatalom lehető legnagyobb mértékű meggyengítése volt a franciák tényleges célja.¹¹

E rövid áttekintés csupán azt hivatott érzékeltetni, hogy a harmincéves háborúval kapcsolatos azon kérdésfeltevések, amelyeken a vesztfáliai béke megítélését meghatározó narratíva is nyugszik, igen nagymértékben a nemzetállami elkötelezettségű historigráfiai hagyományok hatása alatt állnak. Ez a narratíva főként a XIX. század önbizalomtól duzzadó nemzetállamainak történettudományában alakult ki, azt sugallva, hogy a dánok, svédek és franciák valóban saját magukat „védték” a német császár expanziós törekvéseivel szemben.

A „vesztfáliai rendszert” saját origójának választó nemzetközi kapcsolatok diszciplínája (IR) pedig tudatosan vagy reflektálatlanul, de tovább élte ezt a 19. század nemzetállami koncepciója által meghatározott narratívát, amelyben szabadságot és partikularitást jelentő országok győzedelmeskedtek a Habsburg császárok univerzalisztikus törekvéseivel szemben. Ahhoz, hogy az IR számára a vesztfáliai béke e torzított értelmezése jelentse a normatív alapot, nagyban hozzájárult e diszciplína egyik programadó szerzője, Leo Gross 1948-as cikke, amelyben a békeművet „a régi világból az újba átvezető kapuként” jellemzi.¹²

Nemzetállam, tolerancia, történelemfilozófia

A vesztfáliai békeműnek a nemzetközi kapcsolatok tudományában, és általában a XIX. századi ihletésű historiográfiában kialakult kanonikus értelmezése három alapvető, rejtett vagy kevésbe rejtett implikációt tartalmaz. Az első, hogy a nemzetállamoknak a mai nemzetközi rendszerben is ismert fogalma e békemű révén kristályosodik ki. A második, hogy e monolitikus nemzetállami intézmény a modern, vallásilag toleráns, szekuláris államberendezkedés garanciája volt. A harmadik pedig, hogy a történelmi fejlődés egyik végcélja a nemzetállami berendezkedés, mint a legfejlettebb politikai közösségi létforma. E három előfeltételezés egymással is elválaszthatatlanul összefügg.

Az abszolutisztikus államhatalom kialakulását és megszilárdulását a 16. és 17. századi véres felekezeti konfliktusok racionális feloldására tett kísérletként fogja fel a kanonizált történelemtudomány. Ezen a folyamaton belül pedig a vesztfáliai békére kitüntetett szerepet osztanak. Az augsburgi vallásbékével szemben Benjamin Straumann megfogalmazása szerint „a vesztfáliai béke szekuláris berendezkedést hozott létre azzal, hogy a vallási kérdéseket kivonta a tartományi fejedelmek szuverenitásának fennhatósága alól, és egyfajta protoliberalis megkülönböztetést hozott létre a magán- és a közszféra között.”¹³ Ez az „alkotmányosan garantált szekularitás”, vagyis a vesztfáliai béke hitvallásokkal szembeni semlegessége ugyanakkor csak bizonyos korlátok között volt értelmezhető. Pontosabban fogalmazva csak az evangélikusokra (lutheránusok), reformátusokra (kálvinisták) és katolikusokra volt érvényes, miközben az egyéb felekezetek szektákként az uralkodói autoritás alá tartoztak.¹⁴

Érdeemes ugyanakkor ennek kapcsán megvizsgálni, hogy a vallási tolerancia ilyen módon leírt intézményesülése mennyiben köthető valóban az úgynevezett vesztfáliai rendszer létrejöttéhez, és mennyiben nyugszik inkább olyan struktúrákon, amelyek nem köthetők kizárólag egyes történelmi eseményekhez. A kérdés elemzéséhez a francia Annales-körhöz tartozó Fernand Braudel által megalapozott, majd pedig Reinhart Koselleck által kidolgozott időréteg-elméletet hívom segítségül.

A történelmi események mélyén meghúzódó különböző tartamú időrétegek gondolatát Braudel a hagyományos történelemtudomány eseményközpontúsága és egyes társadalomtudományok – például a szociológia – történelem- és eseményellenessége között elhelyezkedő áthidaló megoldásként vetette fel. Braudel szerint a szociológusok úgy kerülnek ki az időbeliség problémáját, hogy vagy az aktuális pillanathoz, vagy a történelmi kortól függetlenül jelen lévő struktúrákhoz próbálnak menekülni.¹⁵ Ezzel pedig pont azokról a strukturális mélyrétegekről nem vesznek tudomást, amelyek az egyszeri eseményeknél sokkal tovább fennmaradnak, ugyanakkor időben mégis változnak. Braudel elméletét a legplasztikusabban talán a főművének tartott *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában* című háromkötetes munka szemlélteti. Az előszóban a szerző a három részt három különböző időréteggel azonosítja. Az első a szinte mozdulatlan történelemmel foglalkozik, az ember és környezet kapcsolatának történetével, amely alig változik. A második kötet a lassan változó társadalmi, gazdasági és kulturális struktúrákat mutatja be a

¹¹ I. m. p. 260.

¹² I. m. p. 264.

¹³ Straumann, Benjamin: *The Peace of Westphalia as a Secular Constitution. Constellations*, 2008, 5. évfolyam, 2. szám, p. 184.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Braudel, Fernand: *A történelem és a társadalomtudományok. A hosszú időtartam*. In: *Történetelmélet II.*, Osiris, Budapest 2006, p. 1180.

maguk alakulásában, és azt is megvizsgálja, hogy ezek a mélyszerkezetek milyen módon érvényesülnek a 16. század második felének háborúiban. Végül a harmadik rész a történelmi személyiségekre és eseményekre koncentrálna, Braudel szavaival „a kavargó felszínre és a hullámokra, amelyeket a tenger dagálymozgása okoz”.¹⁶

Braudelnél ugyanakkor a különböző időrétegek korántsem azonosak különböző időmértékekkel. Szerinte a történelmi idő – a szemben a filozófia szubjektív és a társadalomtudományok partikuláris időivel – konkrét és egyetemes. Éppen ez az egységes mérték teszi lehetővé, hogy a gondolati feldarabolás által létrejött különböző időrétegeket, a hosszú időtartamot, a konjunktúrát és az eseményt végül ismét össze lehessen illeszteni.¹⁷

A történelmi események lehetséges alakulásának kalkulálásánál Koselleck a fentebb ismertetett Braudel-féle hármass felosztáshoz hasonlóan különíti el egymástól az időrétegeket, bár a francia történészhez képest fordított sorrendben halad.¹⁸ Eszerint az első réteget a mindennapi események egymásutánisága alkotja, amely során a cselekvő alanyok számára adott feltételek néhány év, hónap, nap vagy akár perc alatt is megváltozhatnak. Éppen ezért egy ilyen összefüggésben nehéz pontos prognózist megfogalmazni.

A második szintet középtávú folyamatok alkotják, olyan eseménysorok, amelyekben az egyes aktorok által közvetlenül nem befolyásolható tényezők is fontos szerepet játszanak. Ezek azok a transzperszonális körülmények, amelyek a cselekvők egyes tetteinél sokkal lassabban változnak csak. Ilyen lehet például egy gazdasági válság, egy háború lefolyása, vagy azok a folyamatok, amelyeket átélőik erkölcsök vagy egy adott politikai rendszer hanyatlásaként élnek meg.

Harmadszor pedig – írja Koselleck - elkülöníthető egy metahistorikusnak nevezhető szint, amely azonban nem tekinthető teljesen egészeiben időtlennek. Itt helyezkednek el azok az „antropológiai állandók”, amelyek minden más tényezőnél jobban kivonják magukat a történelmi változások hatása alól. Ezek közé tartoznak azok a tapasztalatok, amelyek különböző korokban újból és újból alkalmazhatónak bizonyulnak, ezért a prognosztikus megbízhatóságuk igen magasnak tekinthető. Érdekes módon – az akár mégoly banálisnak is tűnő - közmondások számtalan ilyen, ismétlődően beigazolódnak tapasztalatot lecsapódásainak tekinthetők.

Koselleck e röviden ismertetett időréteg-elmélet fényében teszi fel a kérdést, hogy a vesztfáliai béke megkötése, mint egyszeri történelmi esemény mennyiben tekinthető a 17. század második felében létrejött *viszonylagos* vallási tolerancia alapjának. Először is érdemes megjegyezni, hogy *tényleges* vallási sokszínűség szinte kizárólag a föderatív berendezkedésű államokban, vagyis az Egyesült Tartományokban, a Német-Római Birodalomban és Svájcban valósult csak meg a vesztfáliai békét követő időszakban is. Szigorúan véve Svájc és Németalföld északi része, a mai Hollandia is a Birodalom peremvidékének számítottak korábban, kiválásuk, különösen Svájc esetében meglehetősen összetett folyamat volt, és csak az e kis államok függetlenségi tudatát megerősíteni hivatott 19. századi nemzeti történetírás alakított ki erről egy meglehetősen sematikus képet. Svájc esetében például a vesztfáliai rendszerről szóló elterjedt és sokszor felületes megállapítások egyértelműen hangsúlyozzák a kantonok teljes elszakadását a Birodalomtól. A korabeli források vizsgálata ugyanakkor egyértelműen azt sugallja, hogy az elválás korántsem volt ilyen egyértelmű a mindennapi élet különböző területein, és a svájci kantonok egészen a 17. század közepéig elsősorban nem a Birodalomból való kiválást, hanem az annak keretein belül megvalósítható minél teljesebb önkormányzatiságot kívánták elérni.¹⁹

Kérdésfeltevésünk szempontjából ugyanakkor Svájc és Németalföld önállósodásának részletes nyomon követése kevésbé érdekes, mint az a könnyen igazolható megállapítás, hogy felépítésüket tekintve ezen államok is örökölték a Birodalom rendi-föderatív struktúráit. Koselleck szerint pedig e három államban éppen ezen már meglévő, „hosszabb időtartamú” struktúrák tették lehetővé a vallási sokszínűség tartós fennmaradását, és nem önmagában a vesztfáliai békemű rendelkezései, mint konkrét események. Érdemes ennek kapcsán rámutatni, hogy a vesztfáliai rendszer egyik törzsállamának számító Franciaország éppen azután avatkozott be intenzíven a harmincéves háborúba a német protestánsok védelme ürügyén, hogy a katolikusoknak Richelieu bíboros vezetésével 1628-ban sikerült felszámolniuk az utolsó nagy hugenotta fellegvár, La Rochelle ellenállását is!

Koselleck időréteg-elemzésének fő megállapítása e kérdés kapcsán, hogy a német föderatív berendezkedés középkori eredetű, a 17. században is fennmaradt struktúrái voltak azok, amelyek eredendően biztosították az egyes rendek közötti egyesülések létrehozásának lehetőségét. E feudális eredetű struktúrákat azután a felekezeti háborúk korában vallási tartalommal töltötték fel, vagyis a korábban más érdekek mentén

¹⁶ Uő., *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. Akadémiai Kiadó – Osiris Kiadó, Budapest 1996, p. 4-5.

¹⁷ *A történelem és a társadalomtudományok...*, p. 1178.

¹⁸ Koselleck, Reinhart: *Zeitschichten*. SuhrkampVerlag, Frankfurt am Main, 2003. p. 217-219.

¹⁹ Egger, Franz: *Johann Rudolf Wettstein und die internationale Anerkennung der Schweiz als europäischer Staat*. In. In. Bußmann, Klaus (Szerk.) / Schilling, Heinz (Szerk.): *1648: Krieg und Frieden in Europa*. Münster 1998, p. 423-432.

létrejött egyesülések létrehozó és összetartó ereje a közös hitvallás lett.²⁰ Ezzel szemben pedig a 19. századi nemzetállami ihletésű történettudományi kánon által magasabb fejlődési fokként feltüntetett központosított, abszolutisztikus és hatékony államberendezkedés nem volt képes e tolerancia biztosítására. A közigazgatási hatékonyság szempontjából a kor mintaállamának tekintett Franciaországban például fokozatosan felszámolták a kálvinista hugenotta nemesség hatalmát, és a vallási intolerancia leplezetlen visszatérése a nantes-i ediktum 1685-ös visszavonásában érte el gyászos tetőpontját. A katolikus államegyház ezt követő türelmetlen és agresszív politikája nagymértékben hozzájárult az erőteljesen antiklerikális francia felvilágosodás előfeltételeinek a megteremtéséhez.²¹ Egyébként semmi nem illusztrálja jobban a helyzet fonákságát, mint a harmincéves háborút követően fokozatosan francia fennhatóság alá vont Elzász vallási térképének megváltozása. Míg korábban a tartomány a német lutheranizmus egyik fontos központja volt, Strassburg 1681-es francia annexióját követően az újonnan érkezett francia tisztviselők szisztematikusan szorították ki az evangélikusokat minden pozícióból. A szeretője, Madame de Maintenon befolyása alatt rekatolizációs révületbe esett XIV. Lajos Elzászban, ebben az immár egyetlen francia fennhatóság alatt álló protestáns enklávében próbált meg élőben modellezni a nantes-i ediktum visszavonásának hatásait.²² Vagyis a hivatalosan a Habsburgok vallási elnyomásával szemben fellépő francia korona néhány évtizeddel a veszfáliai békét követően éppen egy egykori német tartományban próbálja meg szisztematikusan felszámolni a protestantizmust, amely tartomány dominánsan protestáns jellege ellenére ráadásul korábban jelentős részben éppen a Habsburgok közvetlen birtokát képezte.²³

A német történelem alapvetően ebben tér el a francia vagy angol vallásháborúk lefutásától. Az utóbbi két államban a végeredmény az egyik fél teljes elnyomása lett, még ha egy hosszabb folyamat végeredményeként is.²⁴ Ehhez képest a középkori eredetű német rendi széttagoltság egyfajta védőernyőt biztosított az eltérő felekezeteknek mindenfajta központi egységesítési törekvessel szemben. Ráadásul még egy történelmileg meghatározó elem kialakulását is biztosította: a katolikus Habsburgok és protestáns Hohenzollernek dualisztikus szembenállását a Birodalom feletti hegemoniáért vívott harcban.²⁵

Ez a Birodalomra jellemző széttagolt rendi struktúra meglehetősen ellenállónak bizonyult a belülről, illetve kívülről érkező egységesítési vagy befolyási törekvésekkel szemben a harmincéves háború előtt és után egyaránt. V. Károly a schmalkaldeni unió legyőzése után sikertelenül próbálta egy protestáns és egy katolikus szövetségre bontani a rendi sokféleséget. A katonai hatalmuk tetőpontján lévő svédok 1633-ban próbálták a Birodalom egy részét protestáns konföderációként saját fennhatóságuk alá vonni, szintén eredménytelenül. Mazarin a Rajnai Szövetségen keresztül próbálta meg belülről átvenni az irányítást a Birodalomban, de ő is kudarcot vallott. XIV. Lajos expanziós politikája a pusztító pfalzi örökösödési háború során a 17. század végén pedig minden, a birodalmi alkotmányos keretek között mozgó együttműködést a német rendekkel lehetetlenné tett a francia király számára.²⁶

A veszfáliai rendszer kanonikusnak tekintett, főként 19. századi ihletésű értelmezése elválaszthatatlan attól, hogy hogyan tekintett a történeti gondolkodás a nemzetállamok kialakulására. Mindazok a 19. század közepétől megfigyelhető, és idővel uralkodóvá vált vélekedések, amelyek igyekeztek ignorálni a Birodalom, mint rendileg tagolt, föderatív jellegű államalakulat fontosságát a veszfáliai békét követően, alapvetően a nemzetállam-központú történeti gondolkodásmód eredményei. A 19. századi historiográfiát meghatározza eme erős történetfilozófiai töltettel rendelkező momentum: az egységes, központosított, szuverén nemzetállam a történelmi fejlődés kívánatos végpontja. Németország pedig elmulasztotta elérni e fejlettségi szintet, miközben más európai államok megtették ezt.²⁷ A német fejlődés megkésettégéről szóló narratíva eme teleologikus történelemszemlélet nézőpontjából értelmezhető csak. E szemlélet azonban, mint általában a történeti fejlődés valamilyen szükségszerű célját implikáló filozófiai gondolatok, szintén egy kor sajátos szellemi termékeként historizálható, különös tekintettel arra, hogy a monolitikus nemzetállam eszméje igen sokat veszített népszerűségéből a 21. század elejére. A nemzetállam nem a történelem kitüntetett telosza. Állam és szuverenitás fogalmának nem feltétlenül kell teljes mértékben egybeesniük: a megosztott szuverenitás csak abban az esetben önellentmondás, ha maradéktalanul homogenizált nemzetállamot tekintjük végső viszonyítási alapnak.²⁸

²⁰ *Zeitschichten*, p. 372.

²¹ Uo.

²² Schreiber, Herrmann: *Das Elsass und seine Geschichte*. Weltbild Verlag, Augsburg, 1996, p. 256.

²³ I.m., p. 221-222.

²⁴ Koselleck, Reinhart: *Begriffsgeschichten*. SuhrkampVerlag, Frankfurt am Main, 2006, p. 498.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ *Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth*, p. 269.

²⁸ *Begriffsgeschichten*, p. 503.

Összegzés

A vesztfáliai rendszer örökségének kérdését az előző két fejezetben több pontos is érintettük már. A korábban felvetett szempontok számbavétele pedig érdekes kérdésekre világíthat rá annak kapcsán, hogy a harmincéves háború és annak lezárása mennyiben vetette el későbbi konfliktusok magvait.

Először is le kell szögezni, hogy a háborús pusztításokért, azok hosszabb távon ható káros következményeiért nyilvánvalóan nem tehető felelőssé a „békemű”. Ugyanakkor, ahogy arra már az első fejezetben utaltam, nehéz eltekinteni attól a szemponttól, hogy a vesztfáliai béke Németország meggyengült helyzetének a rögzítését célozta a svédek, illetve leginkább a Habsburgok hatalmát mindenáron megtörni igyekvő franciák számára. A svédek azonban fokozatosan kiszorultak a 17. második felében azon észak-németországi birtokaikról, amelyeket a békemű juttatott nekik, elsősorban a „nagy” brandenburgi választófejedelem és porosz herceg, Hohenzollern Frigyes-Vilmos hatalmának megnövekedése folytán. Franciaország viszont éppen eme, az IR kanonikus értelmezése szerint új nemzetközi rendszer vívmányait vette semmibe, amikor a század második felében az úgynevezett reuniós háborúk során, nyilvánvalóan átlátszó jogcímekre hivatkozva²⁹ teljes mértékben bekebelezte Elzászt, majd folytatásként a pfalzi örökösödési háborúban (1688-1697) olyan barbár pusztítást vitt véghez Speyertől Heidelbergig Délnyugat-Németországban, amely több évszázadig ható gyűlölet magját vetette el.³⁰

Ahogy arra már szintén korábban utaltam, az abszolutisztikusan központosított nemzetállami berendezkedés rögzülése, amit szintén a vesztfáliai rendszer vívmányaként szokás emlegetni, kétes örökséget jelent, különös tekintettel Franciaországra. Ez ugyanis, a vesztfáliai béke által meghirdetett vallási türelem ellenére olyan eszközt adott az abszolút uralkodó kezébe, amelyet a vallási sokszínűség erőszakos felszámolására használhatott. A felvilágosodás 18. századi francia szerzőit olvasva nem nehéz észrevenni, hogy ez a körülmény, vagyis a katolikus egyháznak az abszolút állam által garantált szinte kizárólagos hatalma felekezeti kérdésekben milyen nagymértékben járult hozzá a francia forradalomhoz vezető szellemi áramlatok megerősödéséhez. Ráadásul ennek kapcsán érdekes kérdésként merül fel az is, hogy a francia felvilágosodás univerzálisként bemutatott törekvése a „középkori sötétség” és a „vallási babonák” felszámolására mennyiben gyökerezik csupán egy időben és térben is jól meghatározható partikuláris problémában, vagyis a 17-18. századi Franciaország vallási intoleranciájában.

*

www.southeast-europe.org
dke@southeast-europe.org

© DKE 2012

Figyelem! Kedves kutató! Ha erre a tanulmányunkra hivatkozik, vagy idézi annak egy részét, kérjük, küldjön erről egy email-t a főszerkesztő részére a dke@southeast-europe.org címre. *A tanulmányt a következőképpen idézze:*

Joób Kristóf: Vesztfália emlékezete a nyugat-európai történetírás fényében. *Délkelet-Európa – South-East Europe International Relations Quarterly*, Vol. 2. No. 4. (2011 tél) 7 p. Együttműködését köszönöm. *A főszerkesztő*

²⁹ *Das Elsass und seine Geschichte*, p. 259.

³⁰ Martin, Michael: *Mélaç! Die Zeit*, 20/2004. <http://pdf.zeit.de/2004/20/ZL-Melac.pdf>